

ČESKOSLOVENSKO. IMPLOZE SYSTÉMU

Paweł Ukielski

ČESKOSLOVENSKÁ „NORMALIZACE“ 1968–1989

Když se Gorbačov dostal k moci v Sovětském svazu, Československo bylo jednou z nejdogmatictější orientovaných zemí sovětského bloku. Zemi vládla skupina „normalizátorů“, kteří se dostali k moci v důsledku vojenské intervence zemí Varšavské smlouvy – ta potlačila pražské jaro v roce 1968. Potlačení a odmítnutí všech reforem z roku 1968, stranické čistky a perzekuce opozice a církve: to všechno byl důsledek činnosti tvrdé linie Komunistické strany Československa (KSČ) řízené prvním (a později generálním) tajemníkem Gustávem Husákem. Jeho nejbližší kolegové sestávali z takových lidí, jako byli autoři ostudného dopisu ze srpna 1968 žádajícího po Sovětech intervenci: Vasil Biľak a Alois Indra, členové předsednictva ústředního výboru KSČ.

Obzvláště překvapivá byla skutečnost, že do této skupiny patřili také lidé typu Husáka, jenž byl komunistickou mocí v 50. letech vězněn za své „buržoazní nacionalistické názory“ a v 60. letech byl vyhlášeným oponentem vládnutí Antonína Novotného a podpovratelem reforem. V době pražského jara Husák úzce spolupracoval s Alexandrem Dubčekem, a dokonce i po jeho návratu z Moskvy zdůrazňoval svou loajalitu k němu: „Buď s ním zůstanu, anebo s ním

odejdu.“⁷⁶¹ Nakonec se ukázalo, že to byly prázdné řeči. Nejdůležitější pro Husáka bylo dostat se k moci, i za cenu přijetí racionalistického postoje, přijetí všech sovětských očekávání a spolupráce s nejneústupnějšími zastánci stranické tvrdé linie. Dosáhl svého a 17. dubna 1969 byl zvolen prvním tajemníkem ústředního výboru KSČ a 29. května 1975 prezidentem Československa.

„Normalizace“ se zaváděla postupně – konsolidace moci trvala dva až tři roky a rok 1969 byl v tomto procesu zásadní. Na začátku si i nejvýše postavení reformátoři udrželi pozice: Josef Smrkovský skončil jako předseda parlamentu v lednu 1969 a Dubček byl odvolán z pozice prvního tajemníka KSČ až v dubnu (po nějakou dobu byl předsedou federálního parlamentu).⁷⁶² V roce 1969 byla společnost stále plná naděje a snažila se protestovat proti sovětské okupaci a pozvolnému ústupu nejvyšších představitelů od reformem. Student Jan Palach 16. ledna spáchal sebevraždu sebeupálením na Václavském náměstí v Praze. Následovali ho další lidé v Československu i v dalších zemích východního bloku. Student Jan Zajíc se upálil 25. února také v Praze a 4. dubna v Jihlavě proti okupaci a „normalizaci“ stejným způsobem protestoval člen strany a podporovatel reformem Evžen Plocek.⁷⁶³ Odehrálo se několik protisovětských demonstrací: mimo jiné na konci března, když český hokejový tým porazil Sovětský svaz na mistrovství světa 4:3, a 21. srpna k připomínce prvního výročí intervence vojsk Varšavské smlouvy. Demonstrace uspořádané tehdy v Praze, Bratislavě a mnoha dalších městech byly posledními velkými společenskými protesty do roku 1988.

Nicméně situace se toho roku zásadně změnila. Zatímco v srpnu 1968 podporovatelé reformem mohli spoléhat na podporu policie a armády, o rok později byl bezpečnostní aparát už zcela „zkonsolidován“: zakročil proti protestujícím a brutálně je zpacifikoval.⁷⁶⁴ Tato událost

⁷⁶¹ Alexander Dubček: *Naděje umírá poslední. Vlastní životopis Alexandera Dubčeka*, přel. E. Šimečková, Praha 1993, s. 222.

⁷⁶² Úplně na začátku se zdálo, že Dubček věří, že normalizační proces proběhne pod jeho vedením, protože 17. listopadu 1968 ústřední výbor KSČ vydal rezoluci, která hodnotila události od ledna dál poměrně kriticky. Viz Tomáš Ferenčák: *Dubček – kontroverzná osobnost. Politický profil Alexandra Dubčeka*, Bratislava 2011, s. 115.

⁷⁶³ Více o sebeupáleních v Československu v roce 1969 viz Petr Blažek: Sebeupálení jako forma radikálního politického protestu ve světě, in: Libor Svoboda (ed.): *Solitér. Pocta historikovi Václavu Veberovi*, Praha 2012, s. 347, pozn. 18.

⁷⁶⁴ Jan Rychlík: *Češi a Slovinci ve 20. století 2. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*, Bratislava 1998, s. 279.

byla osobitým katalyzátorem, který urychlil zavedení režimu „normalizace“.⁷⁶⁵ Už 22. srpna 1969 předsednictvo Federálního shromáždění přijalo tzv. pendrekový zákon č. 99/1969 Sb., který uděloval mimořádné pravomoci Sboru národní bezpečnosti (SNB).⁷⁶⁶ Tento dokument podepsal předseda parlamentu (Dubček), prezident Ludvík Svoboda a premiér Oldřich Černík. Jak Dubček hořce uzavřel: „Smuteční oznámení o konci pražského jara tak publikovali s podpisy tří lidí, jejichž jména s ním byla nejtěsněji spjata.“⁷⁶⁷

Československé „normalizaci“ se ironicky přezdívalo „stalinismus s lidskou tváří“. Přezdívkou odkazovala na slavný slogan reformátorů z období pražského jara, již chtěli „socialismus s lidskou tváří“. Toto heslo v Kremlu přijímali obzvláště nevlídně, protože implikoval, že systém byl předtím „nelidský“. Čistky zahájené během období „konsolidace“ moci se netýkaly jen těch, kteří zastávali nejvyšší pozice ve straně a ve státě, ale zasáhly naopak „spodek strany“. V lednu 1970 byla provedena výměna stranických členských průkazů, což mělo zároveň prověřit postoj jejich držitelů, a tedy očistit KSČ od všech „nepřátelských, revizionistických a pravicových živlů“.⁷⁶⁸ Tato operace v praxi zabránila jakýmkoli vnitrostranickým konfliktům mezi frakcemi a v 70. a 80. letech se neobjevilo žádné „reformní křídlo“; na rozdíl od Polska a Maďarska. V roce 1971 byla oficiální pozice „normalizované“ strany představena v „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti“, v němž se kritizoval akční program přijatý v dubnu 1968.⁷⁶⁹

Jak to formuluje Mary Heimannová: „Politika známá jako ‚normalizace‘ rozdělila KSČ ve výsledku na jakési dvě komunistické strany: oficiální komunistickou stranu, sestávající ze členů, již zůstali u moci a dostalo se jim všech obvyklých odměn za poslušnost; a jakousi virtuální či stínovou komunistickou stranu – tvořenou oběťmi čistek, vyloučenými a postavenými mimo zákon – jejíž zklamání, rozhořčení

⁷⁶⁵ Stanislav J. Kirschbaum: *A History of Slovakia. The Struggle for Survival*, New York 2005, s. 245.

⁷⁶⁶ *Zákonné opatření předsednictva Federálního shromáždění č. 99/1969 Sb. z 22. srpna 1969 o některých přechodných opatřeních nutných k upevnění a ochraně veřejného pořádku*, dostupné online: http://www.totalita.cz/txt/txt_zakon_1969-099.pdf [cit. 31. 5. 2019].

⁷⁶⁷ Dubček: *Naděje umírá poslední*, s. 247–248.

⁷⁶⁸ Milan Otáhal: *Opozice, moc, společnost 1969–1989. Příspěvek k dějinám „normalizace“*, Praha 1994, s. 19.

⁷⁶⁹ Ferenčák: *Dubček*, s. 115.

a dotčení členové utvořili jádro jediného viditelného disentu, doma či v zahraničí, jenž nahlas protestoval proti Husákovu režimu.⁷⁷⁰

„Normalizace“ byla namířena převážně proti skupinám umělců a inteligence. Mnoho z nich emigrovalo, aby se vyhnuli trestům – tou dobou opustilo zemi mnoho lidí včetně výjimečných uměleckých talentů. Všichni ti, kteří podporovali směr reforem navržený Dubčekem, ať už uvnitř nebo vně strany, byli za svou činnost potrestáni odnětím občanských práv.

Mnoho vědců a umělců přišlo o příležitost věnovat se více či méně normálně práci a studiím. Často kvůli výdělku na živobytí přijímali fyzickou práci. Jak napsal Timothy Garton Ash: „Filozofové, právníci, novináři se stali zedníky, číšníky a prodavači. Připojili se k již existujícímu kruhu zavřených, ke křesťanům a nekomunistům, jejichž degradace začala po komunistickém puči v roce 1948. A stále se k nim připojují další. Muž, co támhle čistí okna – napsal disertační práci o Wittgensteinovi. Zeptejte se vrchního na Kafku – před svým procesem přednášel o jeho *Procesu*. Ano, ten hlídač čte Aristotela. Uhlí vám doručí vysvěcený kněz církve českobratrské. Polibte mlékařovi prsten – je to váš biskup.“⁷⁷¹

Zesílená perzekuce zasáhla také církev. Stalinistické represálie proti kléru a věřícím na začátku 50. let v Československu byly jedny z nejkrutějších v celém komunistickém bloku. Byla přijata extrémně omezující legislativa, jež podřizovala církev státu; ženské i mužské řády byly zrušeny. Mnoho kněží a biskupů dostalo dlouholeté tresty vězení a další přišli o právo celebrovat – museli pracovat v průmyslových podnicích, často tam vykonávali manuální činnosti. Úleva přicházející s pražským jarem trvala krátce a Husák přijal nové metody boje: „[...] strana nestrpí žádné pokusy o směřování náboženství a politiky [...], nestrpí žádnou ,náboženskou propagandu“.⁷⁷² Tím objasnil, že vlastně veškerá činnost spojená se šířením křesťanství

⁷⁷⁰ Mary Heimann: *Czechoslovakia. The State that failed*, New Haven 2009, s. 278. Je otázka, zda to byl opravdu „jediný viditelný disent“, protože v československé opozici 70. a 80. let hráli významnou roli i členové katolických hnutí a nekomunističtí disidenti; nicméně není pochyb o tom, že bývalí reformní komunisté měli v disidentských hnutích pevné pozice.

⁷⁷¹ Timothy Garton Ash: *Československo pod ledem*, in: *týž: Středoevropan volbou*, přel. A. Grušová, Praha 1992, s. 59.

⁷⁷² Anton Hlinka: *Sila slabých a slabost silných. Církev na Slovensku v rokoch 1945–89*, Bratislava 1990, s. 85 (překlad ze slovenštiny).

bude považována za *náboženskou propagandu*. Zároveň se normalizátoři snažili rozrušit jednotu církve zakládáním prorežimních organizací, například Sdružení katolických duchovních „*Pacem in Terris*“. Za těchto okolností se většina náboženských hnutí i kongregací znovu uchýlila do undergroundu a prováděly utajovanou činnost známou jako „*podzemní církev*“.⁷⁷³

Na druhou stranu určité možnosti pro rychlý společenský postup zaznamenali oportunisté, tzn. kariéristé, kteří si cenili průměrnosti jako nejvyšší hodnoty a pro něž „normalizace“ byla jedinou šancí, jak vyšplhat po kariérním žebříčku. Lidé, kteří se rozhodli aktivně podporovat režim, mohli počítat se vstupem do skupiny „privilegovaných“ vytvořené představiteli moci v souladu s heslem „rozděl a panuj“. A tedy podle Ashe „český národ někdo postavil nohama vzhůru [...]“. Ti nejnězávislejší, inteligentní a nejlepší jsou dole, nejhorší, nejhloupější a nejservilnější jsou nahoře.“⁷⁷⁴

Většina společnosti se nacházela v prostoru mezi skupinou privilegovaných a těch, již byli zbaveni práv. Miliony Čechů a Slováků si po počátečním období pasivního odporu vůči sovětské okupaci a transformacím ve vnitřní politice musely najít místo v nové situaci. Způsob, jak toho dosáhnout, byl zmizet do soukromí, což „normalizátoři“ v zásadě podporovali. Vznikla podivuhodná nepsaná společenská dohoda, podle níž „lud sa mal zdržat politických prejavov, zato sa štát nemiešal do súkromných záležitostí, zaručoval im skromný zárobok, včítane auta značky Škoda, víkendové domčeky, televízor a dovolenku pri Čiernom mori“.⁷⁷⁵

Rozdíl mezi Kádárovým Maďarskem a Husákovým Československem byl v tom, že maďarský první tajemník věřil v heslo „kdo není proti nám, je s námi“, zatímco československý vůdce měl krédo jiné: „Kdo nejde s námi, jde proti nám.“⁷⁷⁶

T. G. Ash popsál zmíněnou dohodu velmi výstižně, nazýváje situaci v Československu „zapomínáním“: „Zapomeňte na rok 1968. Zapomeňte na své demokratické tradice. Zapomeňte, že jste kdysi byli občané s právy a povinnostmi. Zapomeňte na politiku. My vám za to

⁷⁷³ Boryszewski: *Kościół, którego nie było*, s. 23–24, 31 a 48.

⁷⁷⁴ Garton Ash: *Československo pod ledem*, s. 59.

⁷⁷⁵ Karl Peter Schwarz: *Česi a Slováci. Dlhá cesta k mierovému rozchodu*, Bratislava 1994, s. 205.

⁷⁷⁶ Otáhal: *Opozice*, s. 33.

poskytneme pohodlný, bezpečný život. V obchodech bude dost jídla a v hospodách dost levného piva. Můžete si dovolit auto, a dokonce i chatu a v práci se nemusíte obávat konkurence. Nežádáme, abyste věřili nám nebo naší absurdní ideologii. Klidně si poslouchejte Hlas Ameriky a sledujte rakouskou televizi (mimochodem, my to děláme taky). Žádáme jenom, abyste se navenek a pro veřejnost přizpůsobili. Účastněte se rituálních ‚voleb‘, hlasujte předepsaným způsobem na ‚odborářských‘ schůzích, posílejte své děti do ‚socialistických‘ mládežnických organizací. Vlastní myšlenky si nechávejte pro sebe.“⁷⁷⁷

Tuto českou verzi „gulášového socialismu“ usnadňovalo zlepšení životních podmínek společnosti. „Normalizátoři“ si uvědomili, že bez širší společenské podpory si nemohou dovolit žádnou aktivitu, která by životní podmínky zhoršovala. Na konci roku 1969 měla ekonomická komise ústředního výboru KSČ již stanovené následující cíle: posílit zásobování obchodů, vylepšit ekonomickou stabilitu, životní standard a sociální zabezpečení. Zdůrazňovalo se, že vnitřní obchod je „nejcitlivější místo našeho hospodářského rozvoje“.⁷⁷⁸

O tyto cíle se dlouhodobě usilovalo, přes opuštění reformního směru, návratem k centrálnímu plánování a centralizované státní správě doprovázeným čistkami na výkonných pozicích. Na začátku se výše zmíněných cílů dařilo dosáhnout: v letech 1969–1975 stouply platy, stejně tak i spotřeba, a zlepšila se situace důchodců a mladých novomanželských párů. Nicméně ekonomické rezervy se brzy vyčerpaly a nastoupila stagnace. Přesto ve srovnání s jinými zeměmi východního bloku bylo Československo v dobré ekonomické kondici. Koncem 70. let, když se v Polsku zavedly přídělové knížky, koloval oblíbený vtíp o psovi, který několikrát denně přebíhal hranici mezi Polskem a Československem. Ptali se ho, proč se tak chová, a pes odpověděl, že do Československa se chodí nažrat a do Polska chodí štěkat.

„Normalizátorům“ se povedlo dosáhnout životně důležitého cíle. Průměrný obyvatel soustředil své životní ambice na získání bytu v panelovém domě, chaty nebo chalupy na venkově a škodovky, která by ho v pátek odpoledne na ten venkov dovezla; tam poklidně seděl na zahradě, tlachal s přáteli a popíjel pivo nebo kofolu.

Charakteristickým prvkem českého životního stylu období „normalizace“ byly právě chalupy, sociologický jev, který pramenil z potřeby

⁷⁷⁷ Garton Ash: Československo pod ledem, s. 58.

⁷⁷⁸ Otáhal: *Opozice*, s. 31.

mít místo, kde by se člověk mohl cítit svobodně a jako doma. Dům na víkend byl přesně takovým místem: „na chatě – na rozdíl od práce, školy nebo univerzity – by nikdo nevy pustil z úst slovo ‚soudruh‘, nanejvýš jako vtíp“.⁷⁷⁹ Rozsah tohoto fenoménu byl až takový, že v roce 1988 vlastnila chalupu čtvrtina československých občanů.⁷⁸⁰

Ve své eseji *Moc bezmocných* Václav Havel velmi výstižně popsal přístup typického obyvatele Československa v časech normalizace. Použil podobenství s vedoucím obchodu se zeleninou. Zelinář umístil do výkladu heslo „Proletáři všech zemí, spojte se!“ Neudělal to proto, aby vyjádřil své názory, ale proto, že se to tak dělá už léta, takže kdyby to neudělal, mohl by mít potíže, a to heslo mu umožní žít v klidu. Onen slogan má funkci znaku – nese skryté, ale zcela určité sdělení. Dalo by se říct takto: „já, zelinář XY, jsem zde a vím, co mám dělat; chovám se tak, jak je ode mne očekáváno; je na mne spolehnutí a nelze mi nic vytknout; jsem poslušný, a mám proto právo na klidný život.“⁷⁸¹ Nicméně Havel poznamenává, že vedoucí by nebyl tak laxní, kdyby ho požádali, aby do výlohy vystavil tento slogan: „Bojím se, a proto jsem bezvýhradně poslušný“, ačkoliv obsah tohoto by se protentokrát kryl s významem „proletářů všech zemí“. V tomto vnímání ideologie poskytovala alibi, obhajovala nízké motivy vysokými ideály.

V atmosféře rozšířené rezignace a odtazítosti bylo extrémně náročné působit v opozici. Takové iniciativy většinou spouštěli ti, kteří neměli co ztratit, protože už stejně patřili do skupiny „občanů bez privilegií“. Byli to intelektuálové, umělci a další kruhy nenapojené na komunistickou stranu. Na druhou stranu sem ale zároveň patřili komunističtí reformátoři vyhození ze strany. Opoziční skupiny byly spíše malé, obzvláště na počátku „normalizace“, a měly jen malý společenský dosah, což bylo rovněž důsledkem přísné politiky nejvyšších míst vůči nim. Během konsolidace systému byly tresty nejrozšířenější a nejbrutálnější. Dělo se tak záměrně, kvůli zastrašení společnosti a zlomení veškerého odporu. Volby konané na podzim 1971 a jejich klidný průběh spolu s masovou účastí občanů přesvědčily „normalizátory“, že opozice měla na Čechy a Slováky jen velmi malý vliv.⁷⁸²

⁷⁷⁹ Heimann: *Czechoslovakia*, s. 280.

⁷⁸⁰ Otáhal: *Opozice*, s. 56.

⁷⁸¹ Václav Havel: *Moc bezmocných*, Praha 1990, s. 8–9.

⁷⁸² Milan Otáhal: *Normalizace 1969–1989. Příspěvek ke stavu bádání*, Praha 2002, s. 54–55.

Pouze podpis Charty 77 měl větší společenský dopad. Příмым důvodem pro podpis tohoto dokumentu bylo uvěznění a soudní proces se členy rockové kapely Plastic People of the Universe.

Ale prohlášení sepsané signatáři Charty 77 by se mělo vnímat v širším kontextu. V roce 1975 byl podepsán Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, jež zajišťoval práva člověka a občana. To bylo krátce po konsolidaci moci Husákem (stal se prezidentem v květnu 1975, kdy nahradil Ludvíka Svobodu) a plným zavedení „normalizačního“ procesu. To dalo Husákovi dostatek síly následovat Sověty a podepsat helsinský Závěrečný akt, který Československo následujícího roku ratifikovalo.⁷⁸³ Signatáři Charty 77 – objevila se 1. ledna 1977 – apelovali na ustanovení tohoto aktu. Rovněž založení Výboru na obranu dělníků (KOR) v Polsku v září 1976 mělo určitý dopad na členy české opozice připravující dokument. K prvním mluvčím Charty patřili komunistický reformátor Jiří Hájek, filozof Jan Patočka (ten krátce poté zemřel v důsledku dlouhého a vyčerpávajícího vyšetřování tajnou policií) a dramatik Václav Havel.⁷⁸⁴

Pro toho posledního se iniciativa stala zlomovým bodem jeho života i veřejné aktivity. Havel, autor mnoha absurdních her, se nakonec do opozičního hnutí zapojil v roce 1975, kdy napsal otevřený *Dopis Gustávu Husákovi*. Havel byl hlavním autorem Charty 77 (její charakter „neformální občanské iniciativy“ navrhl Zdeněk Mlynář, název vymyslel Pavel Kohout) a jakožto její mluvčí byl považován za lídra opozice a stal se rovněž slavným v zahraničí. Výše zmíněná esej *Moc bezmocných*, vydaná v roce 1978, se stala jedním z nejvýznamnějších projevů občanského hnutí ve střední a východní Evropě. Autor velmi zajímavě a podrobně analyzuje podstatu komunistického režimu a duma o možnostech aktivity opozice, čímž vysvětluje pravidla tvořící základ Charty. Následné sledování Havla tajnou policií, časté věznění (strávil ve vězení celkem pět let) a perzekuce jen posílily jeho pozici, učinily z něj nezpochybnitelného lídra opozice 80. let, a nakonec ho po „sametové revoluci“ vynesly až na post prezidenta.

Podepsání Charty 77 bylo nesmírně komplikované rozhodnutí. „Normalizující“ režim byl extrémně silný a potenciální signatáři si byli vědomi možných sankcí. Vlasta Chramostová popsala pochyby, jež ve spojitosti s podepsáním dokumentu měli ona a její manžel

⁷⁸³ Heimann: *Czechoslovakia*, s. 283–284.

⁷⁸⁴ Milan Otáhal: *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*, Praha 2011, s. 130.

(Stanislav Milota): „Jedeme do Pryska, mluvíme otevřeně o všech možných nebezpečnostech, o emigraci, o vězení. Noční rozhovor, který jsme tenkrát se Standou v autě vedli, patří k těm, po nichž se dva nejbližší stávají ještě bližšími. Cítili jsme, že stojíme na životní křižovatce a na rozmýšlení nemáme moc času. Mluvili jsme, zpřevraceli otázky ze všech stran. Zdálo se nám, že to nejhorší se už stalo. Oběma nám vzali, co jsme milovali. Mně divadlo, Standovi film.“ Rozhodnutí o podepsání Charty nakonec učinili. „Na Štědrý den před polednem jsme v sedmdesátých a osmdesátých letech chodili ‚na šneky‘ do klášterní vinárny na Národní třídě. Jádrem společnosti tvořili po léta Kohoutovi, Zdeněk Urbánek, Pavlíčkovi, Topolovi, Vašek Havel s Olgou, Ivan Havel a jeho kluci, nejmladší Havlovci, ještě dost malí. Davali jsme si drobné dárečky a připíjeli na pěkné Vánoce a nový rok. Tehdy v roce 1976 jsme byli svátečně naladěni jako vřdycy, ale v tom rozpoložení bylo něco navíc. Už jsme o sobě vzájemně věděli, že aniž jsme se smluvili – všichni jsme podepsali Chartu. Já Pavlu Kohoutovi, Standa Václavu Havlovi. Naše přátelství se tím jen utužilo.“⁷⁸⁵

Charta 77 se velmi proslavila, v Československu i v zahraničí. Bylo to možné ze tří důvodů. Zaprvé šlo o první spontánní pokus spojit různé ideologické a intelektuální trendy. Spojovala reformní komunisty vyloučené ze strany po roce 1968 s demokratickými socialisty, sociálními demokraty, zástupci křesťanských hnutí a rovněž tvůrčími a uměleckými kruhy. Zadruhé její proponenti vystupovali otevřeně, zdůrazňovali zákonnost svých činů a odkazovali na specifické dokumenty, které tvořily základní součásti právního systému komunistického Československa. Zároveň se distancovali od jakékoliv politické aktivity. Právě tehdy vznikl základ toho, čemu se později říkalo „nepolitická politika“. Zatřetí se Charta stala ještě populárnější díky aktivitě nejvyšších míst, která perzekvovala její proponenty, podporovatele a zvláště mluvčí, i když tento následek nebyl zamýšlený.

Charta obdržela podporu také od exilových organizací. Rada svobodného Československa sledovala přípravu KBSE a vítala založení Charty 77. V následujících letech se spolu s Československou národní radou americkou snažily soustředit pozornost amerického ministerstva zahraničí na situaci v Československu. Rada 9. října 1980

⁷⁸⁵ Petr Husák: *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co?*, Praha 1999, s. 16–17.

podpořila dokument vydaný Chartou 77 nazvaný Porušování Helsinských dohod v Československu.⁷⁸⁶

Opoziční hnutí se v české a slovenské části republiky trochu lišilo. V české části země byla nejsilnější opozice zahrnující inteligenci, s občanským podhoubím (Charta 77, Klub angažovaných nestraníků, Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných), zatímco na Slovensku hrály nejdůležitější roli v opozici kruhy soustředěné kolem katolické církve. Existovala také „podzemní církev“, kam patřili kněží, již nedostali povolení od státu provozovat liturgickou činnost, kněží vysvěcení v undergroundu a věřící. Toto dělení na disidentsko-inteligentskou opozici v českých zemích a křesťanskou na Slovensku mělo ve skutečnosti velmi hluboké kořeny; nejdůležitějším prvkem byly odlišné tradice a společenské struktury v obou národech v čase habsburské monarchie a první republiky.

Přes velkou počáteční popularitu Charty 77 by se role tehdejšího opozičního hnutí neměla přeceňovat. Do roku 1989 Chartu podepsalo téměř 2000 lidí, zatímco takzvanou Antichartu, tedy dokument odsuzující Chartu, podepsalo několikrát více lidí za pouhé dva týdny. *Rudé právo*, oficiální hlásná trouba KSČ, dva týdny publikovalo dopisy umělců, již podepsali Antichartu; mezi 29. lednem a 12. únorem 1977 deník zveřejnil 7 250 jmen osobností z kultury a šoubyznysu, například Karla Gotta, Heleny Vondráčkové, Bohumila Hrabala, Vladimíra Mináče a Rudolfa Chmela.⁷⁸⁷ Samozřejmě bychom měli brát v úvahu „dvojí myšlení“ založené na Orwellovi, jež bylo ve společnosti velmi běžné. Mnoho lidí (vnitřně) souhlasilo s tezemi předloženými v Chartě a opozicí proti komunistickému vedení, ale oficiálně podporovali vládu. Nicméně toto „dvojí myšlení“ bylo důkazem, že politika „normalizace“ byla úspěšná. Češi a Slováci mlčky akceptovali pravidla vnucená Husákovým týmem a stáhli se z jakékoli veřejné aktivity.

Nejen „cukr“, tj. konzumní socialismus, na to měl vliv, ale také „bič“, tj. všudypřítomná politická policie (Státní bezpečnost, StB). Ačkoli její aktivity nenabíraly podobnou formu jako v období stalinismu, kdy terorizovala společnost, stále to byl velmi aktivní nástroj trestu. Několik tisíc funkcionářů mělo podporu desítek tisíc spolupracovníků – agentů, občanů, majitelů konspiračních bytů, důvěryhodných jedinců

⁷⁸⁶ Francis D. Raška: *Opuštění bojovníci. Historie Rady svobodného Československa 1949–1961*, přel. V. Pacner, Praha 2009, s. 243–244.

⁷⁸⁷ Seznamy otiskovalo *Rudé právo* dva týdny, *Lidové noviny*, 24. 1. 2002, s. 15.

nebo kandidátů na agenty (v případě posledních dvou kategorií není vždy známo, zda byla spolupráce vědomá). Používané metody byly podobné těm, které používaly podobné služby v jiných zemích regionu, tedy věznění, noční prohlídky, neskrývané sledování, odvážení lidí do lesů, nařízení často se hlásit na policejních stanicích a ničení aut. V době normalizace to bylo převážně mentální zneužívání; fyzické donucovací prostředky se používaly celkem zřídka. To neznamená, že ty nejbrutálnější metody by byly zcela odsunuty: vraždy se čas od času jako nástroj stále používaly. Čtyři kněží a jeden laik zemřeli koncem 70. let a v 80. letech za nejasných podmínek a jejich smrt se nikdy nevyšetřila.⁷⁸⁸

Propaganda byla další velmi zásadní „ozbrojenou silou“ představitelů moci (i když ne v doslovném významu). Brzy nezůstalo ani památky po svobodě slova, kterou si lidé užívali během pražského jara. Československá televize a kinematografie zažily za „normalizace“ dramatický umělecký propad. Čistky v médiích byly obzvláště rychlé a pečlivé. Od dubna 1969 televizní kanály kompletně převzal nový tým a staly se velmi aktivním ideologickým prostředkem k ovlivňování společnosti.

Živé přenosy dlouhých a úmorných zasedání KSČ nebo Komunistické strany Sovětského svazu a dalších stran východního bloku tvořily charakteristickou složku televizního programu. Dokumenty a zpravodajství vznikaly podle jednoho kadlubu: události se popisovaly z marxisticko-leninské perspektivy za účelem „cílevědomě objasňovat neustálý růst významu vedoucí úlohy KSČ“.⁷⁸⁹

Obrovské popularity požívaly televizní seriály, které sledovalo až 80–90 procent diváků. Značný podíl produkce pojednával o problémech tehdejšího života, jsa zcela podřízen pravidlům ideologické korektnosti. K nejslavnějším seriálům patřily *Žena za pultem* z roku 1977 a *Nemocnice na kraji města* z let 1978 a 1981 – ty si našly mnoho příznivců i v dalších „lidových demokraciích“.

⁷⁸⁸ Miroslav Lehký: Classification of Crimes Committed between 1948 and 1989 and the Prosecution of These Crimes after 1990, in: *Crimes of the Communist Regimes*. International conference – an assessment by historians and legal experts, Praha 2011, s. 277. Dostupné online: <http://old.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/sborniky/crime/lehky-miroslav.pdf> [cit. 31. 5. 2019].

⁷⁸⁹ Daniel Růžička: Období normalizace ČST – úkoly televizního zpravodajství, *Totalita.cz*, http://www.totalita.cz/norm/norm_kult_tt_12_01.php [cit. 31. 5. 2019].